

МИЛОРАД ДЕШИЋ (Београд)

АНТОНИМИ У НОВИЈИМ РЈЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Лингвисти, више страни него домаћи, доста су писали о антонимији. Под овим термином они подразумевају разне типове семантичких супротности, па отуда *сйејеновани* антоними (*велики-мали*, са разним степенима: *велики, већи-мали, мањи*), затим *несйејеновани* (*комйлеменйарни*) антоними (*ожењен-неожењен*, засновани на искључивости) и *конверзни* антоними (*муж-жена*, један члан пара претпоставља постојање другог члана) (Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд, 1988, под *анйонимија, комйлеменйаран, конверзносй*). Антоними, као ријечи исте граматичке врсте са супротним значењима, могу и друкчије да се дијеле: нпр. према својој структури, па имамо оне са различитим коријенима (*весео-шужан*) и оне који имају исти коријен (*долазиийи-одлазиийи*) (Русский язык-Энциклопедия, Москва, 1979, под *Анйонимы*). Оправдано је залагати се за шире схваћен појам антонимије, како би се приказали разноврсни видови изражавања супротности у лексици. Такво залагање омогућава нам да покрећемо и рјешавамо општа питања као што су разграничавање супротности и разлике (супротног, поларизованог и онога што је само друкчије), вођење рачуна о релативној вриједности појма супротности (*лак-шежак* - исти предмет за једну особу је лак, а за другу тежак) итд.

У овом излагању биће ријечи о антонимима у новијим рјечницима српског језика, или конкретније: у *Речнику срйскохрвайског књижевног и народног језика* (Речнику САНУ, РСАНУ) и у *Речнику српскохрватског књижевног језика* (Речнику Матице српске, РМС). Полази се од "Напомена о обради текста Речника", које се налазе у првој књизи Речника САНУ. Ту стоји сљедеће: "Навођени су и потпуни антоними, тј. речи са супротним значењем (супр.), кад год су могле по-

служити као допуна дефиниције" (XXX). Дакле говорићемо о антонимима као допунама дефиниција, које су означене скраћеницом *сујр.* у оба рјечника.

Листајући Речник САНУ и Речник Матице српске, запазићемо три групе примјера. Прву групу чине случајеви у којима су дати потпуни антонимски парови:

РСАНУ: *вредан/вриједан-лен/лијен, да-не, ду̑-край̑ак, крешендо-декрешендо, далековид-край̑ковид, ду̑одневица-край̑кодневица, леви/лијеви-десни, максимум-минимум, мањина-већина, лице-наличје;*

РМС: *бео/бијел-црн, бист̑ар-му̑ан, бо̑а̑и-сиромашан, болес̑ан-здрав, брз-с̑ор, вру̑-хладан, љадан-с̑и̑и, ѓоре-доле/доље, дебео-и̑анак.*

Другој групи припадају примјери са непотпуним антонимским паром. Ту се само уз један члан истиче супротност, али не и уз други:

РСАНУ: *велик-мали, беда/биједа-бо̑а̑и-с̑иво, бездушан-душеван, бист̑ири̑и-му̑и̑и̑и, болес̑и-здравље, болес̑ан-здрав, висок-низак, ѓоре-доле/доље, ѓор̑и-до̑и, добар-лош, добар-зао, иза-ис̑ред, лен/лијен-марљив, и̑и̑ровер̑иран-ек̑и̑равер̑иран, мало-мно̑о, мана-врлина, ма̑ак-вишак;*

РМС: *моралан-аморалан, ло̑ичан-ало̑ичан, му̑ан-и̑розиран, близак-далек, близу-далеко, сиромашан-обилан, весеље-жалос̑и, весеље-и̑у̑а, с̑ор-хи̑ар, висок-низак, вредан/вриједан-лен/лијен, лен/лијен-марљив, љлу̑-и̑аме̑ан, хладан-и̑о̑ао, ѓор̑и-до̑и, ѓус̑и-редак/риједак, да-не, дебео-мршав, диваљ-и̑и̑ом, за̑вор̑и̑и-о̑и̑вор̑и̑и, и̑и̑ом-љу̑и, и̑и̑ом-жес̑иок.*

Трећу групу чине антонимски парови који као такви уопште нису представљени (изостала је скраћеница *сујр.* и код једног и код другог члана):

РСАНУ: *моралан-аморалан, ло̑ичан-ало̑ичан, би̑ан-неби̑ан, важан-неважан, зна̑е-незна̑е, алкохоличар-ан̑и̑иалкохоличар, климакс-ан̑и̑иклимакс (и̑јесничке фи̑уре), бист̑ар-му̑ан, близак-далек, близу-далеко, брани̑и-на̑ада̑и, весео-жалос̑ан, дебео-мршав, жив-мр̑ав, мрзе̑и/мрзе̑и̑и (мрзи̑и)-воле̑и/воље̑и, и̑и̑ина-неи̑и̑ина, и̑и̑ина-лаж, љубав-мржња;*

РМС: *би̑ан-неби̑ан, важан-неважан, велик-мали, радо-нерадо, зна̑е-незна̑е, и̑у̑ач-неи̑у̑ач, алкохоличар-ан̑и̑иалкохоличар, ба̑а̑и-и̑азе, беда/биједа-бо̑а̑и-с̑иво, бо̑а̑и-с̑иво-сиромаш̑иво, бездушан-душеван, о̑асан-безо̑асан, бист̑ири̑и-му̑и̑и̑и, болес̑и-здравље, брани̑и-на̑ада̑и, весео-жалос̑ан, весео-и̑ужан, ѓорак-сладак, ди̑ну̑и̑и-с̑ус̑и̑и̑и, дан-но̑.*

С обзиром на то да нису штампане све књиге Речника САНУ (ни половина), код појединих одредница није било могуће пратити судбину другог члана антонимског пара, који ће се наћи у неком од сљедећих томова. Ипак, утврдили смо да се код једних одредница, указује на

антоним (*бајати/бео/бијел, богаји, жалоси, жладан, жлуи, жорак, до* (приједлог), *задњи, јак, комедија, конзервациван, коџија, крива, кривда, мазохизам, маџиријархаи, минус, мир, млад, мек, мокар, мрсии, неџаииван, нов*), док се код других не указује (*нерадо, нејушач, безојасан, богаиисиво, брз, врућ, жуси, диваљ, дизаи, довести, дубок, за, заиворији, излазији, крај, дан, јефџин, кориси, кџији, лак, леи/лијей, младоси*).

Наведена грађа показује да оба рјечника, Академијин и Матичин, недоследно биљеже антониме. Иако је у питању колективни и вишегодишњи, или вишедеценијски рад, због чега је теже одржавати континуитет, ипак ће бити потребно у наредним књигама и издањима да се у навођење антонима унесе више реда и система.

Иако не прате систематски антонимију, поменути рјечници нуде огроман и драгоцјен материјал за проучавање ове појаве. Тако, нр., анализирајући многе примјере, долазимо до сазнања да је антонимија уско повезана са полисемијом. Наиме, неке полисемичне лексеме имају по два или више антонима: *задњи* ("који се налази позади") - супр. *јредњи*; "последњи по реду; завршни" - супр. *јрви, јочейни*), *лице* ("страна металног новца са нечијим ликом или другом ликовном представом, глава" - супр. *јисмо*; "боље израђена спољна страна тканине, одеће и сл." - супр. *наличје*; "тканина, материјал за шивење рубља, одеће, опреме и др." (покр.) - супр. *јосџава*), *блаж* ("који је сношљив, лак" - супр. *јежак*; "који има обзира" - супр. *сјрож*; "који је меке, пријатне светлости" - супр. *блешџав*; "који се поступно уздиже или спушта" - супр. *сјрм*) (РСАНУ), *дебео* ("који је у пресеку широк") - супр. *јџанак*; "претио, мастан, туст" - супр. *мришав*), *сиромаша* ("који је оскудан у средствима за живот, убог" - супр. *богаји*; "који има нечега у малој мери, оскудан" - супр. *обилан*) (РМС).

Кад обрађују полисемичне ријечи, лексикографи треба да утврде која значења могу да имају антониме. Понекад се деси да изостане скраћеница *сујр.*: *врлина* ("позитивна особина код човека" - супр. *мана*; исти антоним могао је стајати и уз значење "добра страна, позитивно својство нечега"), *лош* ("рђав, неваљао" - супр. *добар*; овом антониму било је мјеста и уз значење "неспособан, слаб"), *максимум* ("највећа могућа количина или величина" - супр. *минимум*; не указује се на супротност уз значење математичког термина "највећа вредност неке променљиве величине или функције") (РСАНУ). Неоправдано је изостављати ознаке за антонимију, али и додавати их тамо гдје су непотребне. А то се управо чини онда кад се једно заједничко *сујр.* стави на самом почетку, испред свих значења, иако нека од њих немају антонима: *бео/бијел*-супр. *црн* (овај антоним не важи за значење књижевног термина "без риме, слободан (о стиху)", као ни за значење поименичног одређеног вида мушког рода "контрареволуционар", јер је супр. *црвени*), *дуж*-супр. *краијак* (не постоји антоним за значење "који

има одређену дужину", нпр. у реченици: *Улица је дуља један километар*), *иза* - супр. *испјед* (нема антонима кад овај приједлог "у предлошко-падежној вези са истом именицом означава непрекидност или узамерно понављање нечега", рецимо у реченици: *Пуши циџару иза циџаре*) (РСАНУ), *висок* - супр. *низак* (не може се начинити антоним за значење "који има одређену висину", нпр. у контексту: *Уруци му бамбус висок до два метара*), *црн* - супр. *бео/бијел* (нема антонима за фигуративно значење "кобан, злобан", рецимо у синтагми *црне слушње*) (РМС).

У оба рјечника антоними се дају и у виду синонимских парова: *зидни* - супр. *јрви*, *јочейни*; *лен/лијен* - супр. *вредан/вриједан*, *марљив* (РСАНУ); *мућан* - супр. *бисћар*, *јрозиран*; *сјор* - супр. *брз*, *хисћар*; *веселе* - супр. *жалоси*, *јуџа* (РМС). За ове рјечнике карактеристично је повремено јављање антонима у самој дефиницији, а не уз њу: *јефтин* - "који мало кошта, који није скуп", *наличје* - "страна металног новца супротна лицу, глави, писмо" (РСАНУ), *јуж* - "страна света која је насупрот северу", *север/сјевер* - "једна од четири стране света, супротна оној на којој је у (нашим геогр. ширинама) Сунце у подне, тј. југу" (РМС). Забиљежен је и случај у којем се антонимија повезује са еуфемизмима, кад се уместо неповољне, непријатне, употребљава пријатнија ријеч: *добар* - "уместо зао, лош и сл., кад хоће да се избегне тешка, неповољна реч": *Скочих ја међу њима, да видим која им је добра срећа.. за не рећи зла срећа* (Љубиша) (РСАНУ).

При проучавању антонимије залази се у област грађења ријечи. Запажа се да префикс *не-* даје основној ријечи значење супротности (*бићан-небићан*, *јушач-нејушач*), али неки пут овај префикс губи антонимску компоненту и добија посебно значење: *велик-невелик* ("који се не истиче величином, који није велик" - не мора да значи *мали*), *мајка-немајка*, ("зла, рђава мајка" - није *оштац* него и даље *мајка*, али *рђава*) (РСАНУ). Исто тако, у прилошким полусложеницама, састављеним од антонимских парова, долази до ублажавања или потпуног нестанка антонимских елемената: *горе-доле/доље* ("о кретању) навише-наниже"), *лево-десно/лијево-десно* ("на једну и на другу страну, тамо-амо"), *мање-више* ("приближно, отприлике, скоро, углавном") (РСАНУ). Посебан је случај *даниноћ* (биљка), дата у оба рјечника као посебна одредница, као сложена именица (према Правопису из 1960). У новом Правопису Матице српске ова биљка пише се одвојено (*дан и ноћ*), а дозвољено је и писање са цртицама (*дан-и-ноћ*).

Потпунију слику о антонимима добићемо ако у разматрање укључимо њихову територијалну распрострањеност и усаглашеност са књижевнојезичком нормом. У ствари, неки антонимски парови не могу се сматрати општеприхваћеним, стандардним, него више регионалним, покрајинским, због тога што је један члан таквог пара (једно од значења полисемичне ријечи) карактеристика само једног, макар и ширег

говорног подручја. Такви парови су: *лице* ("тканина, материјал за шивење рубља, одеће, опреме и др.") - *йосѣава*, *ѣасан* ("који је утолио, угасио жеђ") - *жедан* (РСАНУ). Члан антонимског пара (тј. једно значење вишезначне ријечи) може да представља и архаизам: *безличан* ("који није везан за неку личност" - *безлична владавина*) - *айсолуѣи-сѣиички*, *ауѣокрайѣски*, *блаѣ* ("који је сношљив, лак" - *блаѣе жрѣѣве*) - *ѣежак* (РСАНУ). Најзад, има антонима који се јављају само у ијекавским областима (историзми и данас мање обичне ријечи): *бјелаѣи* ("у Црној Гори присталица уједињења са Србијом 1918. године") - *зеле-наѣи*, *бијелац* ("мирски свештеник" (код православних) - *црноризац* (РСАНУ).

На антонимске супротности често наилазимо у синтагматским изразима, фразеологизмима и народним пословицама: *Блиски исѣок* ("земље предње, западне Азије") - *Далеки исѣок* ("земље источне Азије") (под *исѣок*), *живи језик* ("језик којим се, у датом тренутку, служе чланови одређене друштвене заједнице") - *мрѣви језик* ("језик којим се више не говори") (под *језик*), *бела/бијела*, *ѣлава*, *сива*) *књиѣа* ("књи-га (одговарајуће боје корица) у којој влада неке земље објављује доку-мента") - *црна књиѣа* ("књиѣа са именима (обично у политичком сми-слу) непожељних, осумњичених лица") (под *књиѣа*), *бели/бијели ла-буд* ("лабуд беле боје.. црвена кљуна са црном квргом при дну") - *црни лабуд* ("аустралијски лабуд) (под *лабуд*), *бели/бијели (чесни) лук* ("вр-ста лука *Allium sativum* чија је луковица обично издељена на неколико делова") - *црни (мрки, црвени) лук* ("највише гајена врста лука *Allium сера*") (под *лук*), *велика маѣура* ("испит зрелости који се полаже на-кон завршене гимназије или неке средње стручне школе") - *мала ма-ѣура* ("испит који се у ранијем школском систему полагао после ниже гимназије или њој равне стручне школе") (под *маѣура*); *црно на бело/бијело* ("написмено") (под *бео*), *дан и ноћ* ("непрекидно, непреста-но") (под *дан*), *ни жив ни мрѣав* ("никако, ни по коју цену") (под *жив*), *(ѣре)крѣиѣи се (и) десном и левом/лијевом (руком)* ("јако се (за)чу-дити, запрепастити се, запрепашћавати се") (под *леви*), *лице и наличје (нечије, медаље)* - ("врлине и мане, добре и рђаве стране (некога, не-чега") (под *лице*); *велике рибе мале ѣрождиру* ("слабији је жртва јаче-га") (под *велик*), *сиѣ ѣладну не верује/вјерује* ("човек у добру нема разу-мевања за оне који пате") (под *ѣладан*), *дођоѣе дивѣи*, *ѣа исѣјераѣе/исѣераѣе ѣиѣоѣе* ("каже се кад ко стран насилно, недопуштено зау-зме чије место") (под *диваљ*), *иѣѣо луд куѣи*, *не мођу ѣрисѣѣа ѣамеѣ-них да ѣродају* ("што луд човек уради, то много паметних људи не мо-же да исправи") (под *куѣиѣи*) (РСАНУ). Иако су у свим примјерима супротстављене антонимске ријечи, у неким од њих антонимичност оваквих цјелина слаби или сасвим нестаје. Зато је могуће у синтагмат-ским изразима замијенити чланове антонимског пара другим ријечи-

ма: поред *бијеле књиџе* има и *џлава* и *сива*, уз *бијели лук* постоји и *чe-снџ*, а уз *црни лук* има и *мрки* и *црвени*.

Антоними се понекад користе и за стварање оксиморона, тј. спојева на први поглед неспојивих ријечи: *мало мноџо* ("у појачаном значењу много; исувише, превише" - експресивно и разговорно) (под *мно-џо*), *млад* (уз именицу *сџарац*) ("који је још у снази, крепак" и "прерано остарео") (под *млад*), *жив(и) мрџвац* ("у појачаном значењу: мртвац" - овдје *мрџвац* значи "изнемогла и исцрпљена особа" и "трома .. неагилна особа") (под *мрџвац*), *мудра будала* ("онај који се претвара да је луд, а није") (под *будала*) (РСАНУ). У књижевним дјелима антоними могу да послуже као изврсно средство за образовање стилских фигура (нпр. контраст и иронија). У таквим дјелима срећу се и *контeкcтyални* антоними, индивидуално-стилистичке творевине које у свакодневној употреби немају антонимски карактер.

С антонимијом се често повезује *енантијосемија* - јављање супротних значења у границама исте ријечи. У нашем језику глагол *сџаџи* може да значи *џресџаџи* (*Киша је сџала*), али и *џочџи* (*Једна је девојка сџала џлакаџи*) (РМС). Неки лингвисти (Шански) мисле да такве ријечи не представљају антониме него једну варијанту хомонима.

У закључку излагања можемо да истакнемо неколико ствари. Прво, Академијин и Матичин рјечник не биљеже антониме систематски, али дају значајну грађу за изучавање ове појаве. Друго, рјечничка грађа показује да је антонимија у тијесној вези са полисемијом, као и са грађењем ријечи и књижевнојезичком нормом. Треће, антоними се налазе у изразима, фразеологизмима и пословицама, а користе се и при образовању различитих стилских фигура.

Milorad Dešić

ANTONYMS IN NEW DICTIONARIES OF THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

In his article the author points out that the new dictionaries of the Serbian Language (Serbian Academy of Sciences and Arts - SANU and Matica srpska) do not record antonyms systematically, but they give rich material for study of this phenomenon. The author states that the antonymics is connected to polysemics, word formation and literary linguistic norm.